

Aydınlatıcı Program Değerlendirme Modeli* Illuminative Program Evaluation Model

Dr. Fatma Özüdoğru - Doç. Dr. Oktay Cem Adıgüzel

Öz

Bu çalışmada, eğitimde program değerlendirme modellerinden biri olan ancak Türkiye’de günümüze kadar yapılmış program değerlendirme çalışmalarında neredeyse hiç kullanılmamış ve Türkçe kaynakları oldukça yetersiz olan Aydınlatıcı Program Değerlendirme Modelinin tanıtılması ve bu yolla Türkçe alanyazma katkı sağlanması amaçlanmıştır. Bu amaç kapsamında çalışmada önce Aydınlatıcı Değerlendirme Modelinin dayandığı paradigma ve özellikleri açıklanarak modelin ne olduğu ve neyi hedeflediği ortaya konmuştur. Daha sonra aydınlatıcı değerlendirme modelinin kavramsal ve yöntemsel çerçevesi ile güçlü yönleri ve sınırlılıkları ortaya konularak modelin nasıl kullanılabilceği konusuna açıklık getirilmeye çalışılmıştır. Sonuç olarak, Aydınlatıcı Değerlendirme Modelinin özellikle yenilikçi programların değerlendirilmesinde ve bağlamın derinlemesine incelendiği ve çeşitli veri toplama araçlarının kullanıldığı değerlendirme çalışmalarında etkili olarak kullanılabilirdiği tespit edilmiştir. Bununla birlikte, çalışma kapsamında gelecekte gerçekleştirilecek program değerlendirme çalışmalarına yönelik öneriler geliştirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Program Değerlendirme, Aydınlatıcı Değerlendirme, Öğretim Sistemi, Öğrenme Ortamı

Abstract

This study aims to introduce Illuminative Program Evaluation Model, which is one of the program evaluation models in education, has almost never been used in program evaluation studies so far, and about which Turkish resources are quite inadequate, thus contribute to the Turkish literature. Within this scope, first underlying paradigm and features of the Illuminative Evaluation Model as well as its aims were explained. Then, conceptual and methodological framework as well as the strengths and weaknesses of the Illuminative Evaluation Model were revealed so as to enlighten how the model can be used. As a result, Illuminative Evaluation Model can be used effectively in evaluation studies especially in the evaluation of innovative programs, in studies requiring in-depth study of context and in studies where a variety of data collection tools are used. In addition, in this study some recommendations were provided for future program evaluation studies.

Keywords: Program Evaluation, Illuminative Evaluation, Instructional System, Learning Environment

Dr. Fatma Özüdoğru, Uşak Üniversitesi Yabancı Diller Yüksekokulu, fatma.ozudogru@usak.edu.tr
Doç. Dr. Oktay Cem Adıgüzel, Anadolu Üniversitesi Eğitim Fakültesi, ocadiguzel@anadolu.edu.tr

* Bu çalışma Anadolu Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Birimi tarafından (Proje No: 1303E046) desteklenmiştir.

Giriş

Program değerlendirme modelleri, bilimsel temellere, değerlere, deneyimlere, dünya görüşlerine, felsefeye dayalı olarak farklı değerlendirme süreçleri sunmaktadırlar (Fitzpatrick vd., 2004). Eğitimin doğası değiştikçe, değerlendirme uygulama ve işlemlerinin de değiştirilmesi gerekmektedir (Glaser, 1977). Buna bağlı olarak da gerçekleştirilen program değerlendirme çalışmalarında izlenecek süreçte, verilerin toplanmasında ve yorumlanmasında farklı program değerlendirme yaklaşımlarından ve modellerinden yararlanılmaktadır.

Tyler (1949), program değerlendirmeyi, programın daha önceden belirlenmiş hedeflerden ne kadarını gerçekten kazandırdığını belirlemeyi sağlayan bir süreç olarak tanımlamaktadır. Varış (1988) ise program geliştirme ve değerlendirmenin iç içe olduğunu belirtmektedir. Değerlendirme bir program geliştirme faaliyetinin önemli ve sürekli bir yönünü oluşturur. Bu süreçte elde edilen veriler programın daha iyi geliştirilmesi için kullanılır. Program değerlendirme,

genelde programa dayalı eğitim kaynaklarını kabul etme, değiştirme ya da ortadan kaldırma kararının verilebileceği bilgileri içermektedir (Demirel, 2006; Oliva, 1988; Ornstein ve Hunkins, 2009). Birçok program değerlendirici, program değerlendirmeyi bir programın amaçlar, içerik, öğrenme-öğretme süreçleri, öğrenme ürünleri ve öğrenci gelişimi gibi programın temel unsurlarının değer ve niteliğini belirlemek için gerçekleştirilen etkinlikler olarak görmektedirler (Gredler, 1996).

Bu tanımlamalardan görüldüğü üzere, değerlendirme bir yargıya varma ve buna bağlı olarak karar verme süreci olarak düşünülmektedir. Bunun yanı sıra, gelişen ve değişen program değerlendirme anlayışıyla program değerlendirme temel olarak bir eğitim programının hedeflenen öğrenme ürünleri doğrultusunda etkililiğinin bilimsel araştırma yöntemlerine dayalı olarak yorumlanması olarak düşünülebilir. Programların değerlendirilmesinde farklı felsefi ve bilimsel paradigmalara dayalı geliştirilmiş yaklaşımlar bulunmaktadır. Bu yaklaşımlar Tablo 1'de sunulmuştur:

Tablo 1. Program Değerlendirme Yaklaşımları

Temsilcisi	Yaklaşımlar	Örnek Modeller
Gredler (1996)	Faydacı	Farklar Yaklaşımı, CIPP, Uygunluk, Amaçtan Bağımsız
	Sezgisel/Çoğulcu	Eğitsel Eleştiri Modeli, Aydınlatıcı Değerlendirme Modeli
Cronbach (1982)	Bilimsel	Stake'in Uygunluk Modeli, Stufflebeam'ın CIPP Modeli
	İnsancıl	Eğitsel Eleştiri Modeli, Aydınlatıcı Değerlendirme Modeli
Scriven	İçsel	Eğitsel Eleştiri Modeli, Aydınlatıcı Değerlendirme Modeli
	Sonuç	Tyler Modeli, Farklar Yaklaşımı
Fitzpatrick, Sanders ve Worthen (2004)	Amaç	Tyler Modeli, Metfessel-Michael Program Değ. Modeli
	Yönetim	CIPP, Ucla Modeli
	Tüketici	Scriven'in Kontrol Listeleri
	Uzman	Eğitsel Eleştiri Modeli
	Katılımcı	İhtiyaca Cevap Verici Değ. Modeli, Aydınlatıcı Değ. Modeli

Gredler (1996), program değerlendirme yaklaşımlarını "Faydacı" ve "Sezgisel/Çoğulcu" yaklaşımlar olarak iki başlık altında sınıflandırmaktadır. Faydacı değerlendirme yaklaşımları programdan en çok sayıda bireyin faydalanmasına önem vermekte ve okulun tamamı ya da okul bölgesi gibi büyük gruplara odaklanmaktadır. Faydacı değerlendirme yaklaşımları genellikle karar vericilerin işine yarayacak nicel verileri sağlamakla ilgilenmektedir. Hamilton (1977), faydacı değerlendirme yaklaşımını yönetici odaklı değerlendirme olarak görmektedir (Akt. Gred-

ler, 1996). Faydacı değerlendirme yaklaşımlarına Provus'un Farklar Yaklaşımı Modeli, Stufflebeam'ın CIPP (Context, Input, Process, Product) Modeli, Stake'in Uygunluk Modeli ve Scriven'in Amaçtan Bağımsız Değerlendirme Modeli örnek olarak verilebilir. Sezgisel/Çoğulcu değerlendirme yaklaşımları ise sadece anahtar karar vericilere değil bir program ya da yenilikle ilgili tüm paydaşların görüşleri ve bilgi ihtiyaçlarına odaklanmaktadır. Bu yaklaşıma göre bir programın tek bir değeri yoktur; programın değeri, farklı paydaşlarca, farklı amaçlarla, farklı şekillerde

algılanmaktadır. Her paydaşın programa ilişkin farklı deneyimleri vardır ve tüm bu deneyimler programın değerlendirilmesinde önemlidir. Sezgisel değerlendiriciler, programın bireyler ya da küçük gruplar üzerindeki etkisini değerlendirmek için veri toplamaktadırlar. Programın değerinin belirlenmesinde ölçütler grubu kullanılmaktadır. Dış değerlendiriciler haricinde programdan etkilenen tüm katılımcılar programın niteliğine ilişkin görüş bildirmektedirler. Sezgisel/Çoğulcu değerlendirme yaklaşımlarına Stake'in İhtiyaca Cevap Verici Değerlendirme Modeli (Responsive Evaluation), Eisner'in Eğitsel Eleştiri Modeli ve Parlett ve Hamilton'un Aydınlatıcı Değerlendirme Modeli örnek olarak verilebilir.

Cronbach (1982) program değerlendirme yaklaşımlarını Bilimsel (Scientific) ve İnsancıl (Humanistic) olarak iki boyut altında ifade etmiştir (Akt. Ornstein ve Hunkins, 2009). Bilimsel program değerlendirme yaklaşımları faydacı program değerlendirme yaklaşımlarıyla, insancıl program değerlendirme yaklaşımları ise sezgisel/çoğulcu program değerlendirme yaklaşımlarıyla yakından ilgilidir. Bilimsel değerlendirme yaklaşımları öğrenen üzerine yoğunlaşmaktadır ve ağırlıklı olarak nicel verilere dayalı değerlendirmeyi kapsamaktadır. Bu yaklaşımlarda öğrenci hakkında toplanan tüm veriler istatistiksel olarak incelenir, yordlanır, karşılaştırılır. Bilimsel program değerlendirme yaklaşımlarına Stake'in Uygunluk Modeli, Stufflebeam'in CIPP Modeli örnek olarak verilebilir. İnsancıl yaklaşımlarda ise katılımcılar sadece nicel bir araştırma konusu olarak görülmez ve programın uygulandığı sosyal ve kültürel ortam dikkate alınarak nitel verilere dayalı olarak programın değerlendirilmesi amaçlanır. İnsancıl program değerlendirme yaklaşımlarına ise Eisner'in Eğitsel Eleştiri Modeli ile Parlett ve Hamilton'un Aydınlatıcı Program Değerlendirme Modeli örnek olarak verilebilir.

Michael Scriven ise program değerlendirme yaklaşımlarını İçsel (Intrinsic) ve Sonuç (Pay-Off) olarak iki boyut altında ifade etmiştir (Akt. Ornstein ve Hunkins, 2009). İçsel değerlendirme yaklaşımına göre değerlendirme ölçütleri tanımlanmamakta ve değerlendiriciler de "program ne kadar iyi?" sorusuna yanıt vermeye çalışmaktadırlar. İçsel değerlendiriciler programın içeriğini, sıralanışını, doğruluğunu, içeriği kazandırmak için önerilen deneyimler ve kullanılacak materyalleri incelerler. Onlara göre eğer bir programın doğru bir içeriği varsa ve programın

düzenlenmesi iyi bir temele dayanıyorsa öğrenciler olumlu öğrenmeler gerçekleştireceklerdir. İçsel değerlendiriciler bir programın gerçekten bir değeri olup olmadığını belirlemelidirler. İçsel değerlendiriciler sadece bir programın amaçlarını gerçekleştirip gerçekleştirmediğini değil aynı zamanda bu amaçların değerli olup olmadığını da göz önüne almalıdırlar. İçsel değerlendirme modeline Eğitsel Eleştiri Modeli ve Aydınlatıcı Değerlendirme Modeli örnek olarak verilebilir. Programın değeri belirlendikten sonra değerlendiriciler sonuç değerlendirmesi yoluyla programın etkilerini incelemelidirler. Sonuçlar genellikle tanımlanmaktadır. Değerlendiriciler programın öğrenciler, öğretmenler, aileler ve yöneticiler üzerindeki etkilerini incelemelidirler. Bu tür değerlendirme ön test- son test ve deney grubu-kontrol grubu arasındaki farklara ilişkin yargıda bulunmayı gerektirmektedir. Sonuç değerlendirme yaklaşımına Tyler'in Program Değerlendirme Modeli ve Provus'un Farklar Yaklaşımı Modeli örnek olarak verilebilir.

Fitzpatrick vd. (2004), program değerlendirmede farklı yaklaşımları beş başlık altında toplamaktadır. Bunlar; amaç odaklı değerlendirme, yönetim odaklı değerlendirme, tüketici odaklı değerlendirme, uzman odaklı değerlendirme ve katılımcı odaklı değerlendirme yaklaşımlarıdır. Amaç odaklı program değerlendirme yaklaşımına Tyler'in Program Değerlendirme Modeli, Metfessel-Michael Program Değerlendirme Modeli ve Provus'un Farklar Yaklaşımı Modeli örnek olarak verilebilir. Yönetim odaklı program değerlendirme yaklaşımına Stufflebeam'in CIPP Modeli ve Alkin'in UCLA Değerlendirme Modeli örnek olarak verilebilir. Tüketici odaklı program değerlendirme yaklaşımına Scriven'in Kontrol Listeleri örnek olarak verilebilir. Uzman odaklı değerlendirme yaklaşımına Eisner'in Eğitsel Eleştiri Modeli örnek olarak verilebilir. Katılımcı odaklı değerlendirme yaklaşımına ise Stake'in Uygunluk Modeli ile İhtiyaca Cevap Verici Değerlendirme Modeli ve Parlett ve Hamilton'un Aydınlatıcı Değerlendirme Modeli örnek olarak verilebilir.

Günümüze kadar yapılmış program değerlendirme çalışmalarında kullanılan değerlendirme modellerinden biri olan ve Parlett ve Hamilton (1972) tarafından geliştirilen aydınlatıcı program değerlendirme modeli, değerlendirme sürecinde olumlayıcı ve yordayıcı araştırma paradigmalarının beraber kullanılmasına imkân sağlamaktadır. Model, nitel verilere önem ver-

mesi yönüyle insancıl, nicel verilere önem vermesi yönüyle de bilimsel yaklaşımlarla uygunluk göstermektedir. Fitzpatrick vd. (2004) aydınlatıcı değerlendirme modelini, katılımcı odaklı değerlendirme yaklaşımı kapsamında, Gredler (1996) ise 'sezgisel/çoğulcu' yaklaşım kapsamında ele almaktadır.

Aydınlatıcı Değerlendirme Modeli, bütüncül bir yaklaşımla değerlendirme yapılmasına imkân vermesine rağmen, Türkiye'de gerçekleştirilen program değerlendirme çalışmaları incelendiğinde, bu modeli kullanan sınırlı sayıda çalışmaya rastlanılmıştır. Bu durumun aydınlatıcı program değerlendirme modeline yönelik Türkçe başvuru kaynaklarının yetersiz olmasından ve modelin ülkemizde yeterince tanınmamasından kaynaklandığı düşünülmektedir. Dolayısıyla bu çalışma kapsamında "Aydınlatıcı Program Değerlendirme Modeli"nin incelenerek program değerlendirme çalışmalarına ve Türkçe alanyazına katkı sağlanması amaçlanmıştır.

Aydınlatıcı Program Değerlendirme Modelinin Dayandığı Paradigma ve Özellikleri

Aydınlatıcı Değerlendirme Modeli, İngiltere'de geliştirilmiş ve kullanılmıştır (Gredler, 1996). Parlett ve Hamilton (1977), program değerlendirme çalışmalarında sık kullanılan yaklaşımların etkililiğini sorgularak değerlendirmede eğitsel ürünlerin ölçülmesini bırakan ve programı bir bütün olarak gören ve yoğun bir şekilde incelenmesini gerektiren Aydınlatıcı Değerlendirme Modelini geliştirmişlerdir. Aydınlatıcı Değerlendirmenin amacı, yeni bir programı inceleyerek öğretmen, öğrenci ve program geliştirmeciler gibi program katılımcılarının, programın özel durumlarını aydınlatmalarını sağlamaktır. Bununla birlikte programın uygulanmasında karşılaşılan sorunları araştırmak ve katılımcılara önemli ve anlamlı gelen faktör ve konuları ortaya çıkarmak hedeflenmektedir.

Aydınlatıcı Değerlendirme: (1) Eğitim programı nasıl işlemektedir; (2) Eğitim programı uygulandığı çeşitli okul durumlarından nasıl etkilenmektedir; (3) Program paydaşları, programın güçlü yönlerini ve sınırlılıklarını nasıl değerlendirmektedirler; (4) Öğrencilerin akademik, teknik/mesleki ve diğer gelişimleri ve deneyimleri programdan nasıl etkilenmektedir sorunlarına cevap aramaktadır.

Parlett ve Dearden (1977), değerlendirmede kullanılan geleneksel yaklaşımların "tarımsal-botanik paradigmasına" dayandığını öne sürmektedir. Bu paradigmaya göre dikkatli eşleştirilmiş örneklem ve kontrol grupları oluşturulmakta ve değişkenler seçilmektedir. Bir sonraki aşamada ön test uygulanmakta, madde analizleri, geçerlik ve güvenilirlik analizleri, anketlerin pilot çalışması gerçekleştirilmekte ve tutum ölçekleri gibi uygun nesnel testler seçilmekte ya da geliştirilmektedir. Sonrasında testlerin uygulanması gelmektedir. Bu aşama da tamamlandığında, değerlendirici verileri incelemek üzere alandan ayrılmaktadır. Bu tür bir değerlendirme 'tarımsal-botanik' alanındaki araştırmaya benzemektedir. Amaç odaklı program değerlendirme modelleri gibi sıklıkla kullanılan modeller çoğunlukla program araştırmacıları (değerlendiricilerine) sadece programın başarılı olup olmadığına ilişkin veriler sağlamakta ancak programın neden başarılı ya da başarısız olduğu ve programın nasıl geliştirilebileceğine ilişkin detaylı veriler sunmamaktadır. Bu değerlendirme yaklaşımlarına yönelik diğer eksiklikler aşağıdaki gibi özetlenebilir (Parlett ve Hamilton, 1977):

- 1) Eğitim durumlarını etkileyen çok fazla değişken bulunmaktadır. Buna karşın bu değişkenlerin programa yönelik etkileri derinlemesine incelenememektedir.
- 2) Yöntemsel olarak tek boyutlu tasarlanan değerlendirme çalışmaları derinlemesine inceleme yapma imkânı sağlamamaktadır. Örneğin, nesnel yollarla nicel bilgi toplamaya odaklanması, belki de amaca daha uygun olan ama öznel ve anekdot olduğu için gözardı edilen diğer verilerin ihmal edilmesine neden olmaktadır.
- 3) Geniş örneklem içeren ve istatistiksel genellemeler gerektiren değerlendirme modelleri beklenmedik sonuçlara duyarlı değildir. Beklenmedik sonuçlar detaylı olarak incelenmemekte ve önemli olmasına karşın çoğunlukla gözardı edilmektedirler.
- 4) Bu modeller, katılımcıların ve diğer ilgili paydaşların çeşitli düşünce ve sorularına yanıt vermemektedir.

Aydınlatıcı Değerlendirme Modeli, sosyal antropoloji araştırma paradigmasına da uygun düşmektedir.

Bu paradigmaya göre programın bir bütün olarak yoğun bir şekilde incelenmesi esastır ve eğitimsel ürünlerin ölçümü gerçekleştirilmemektedir. Yenilik ayrı olarak incelenmemekte ancak okul bağlamında ya da “öğrenme ortamında” incelenmektedir (Parlett ve Hamilton, 1977). Aydınlatıcı Değerlendirme Modeli, eğitim programlarının işlev gördüğü daha geniş bağlamları dikkate almaktadır. Aydınlatıcı Değerlendirme Modelinin temel düşüncesi, “ölçme ve tahmin” yerine “tanımlama ve yorumlamadır”. Bu süreçte, karar verme yerine bilgi toplama konusuna odaklanılarak, öğrenci ya da öğretmen olarak programa katılmanın nasıl olduğunun ortaya çıkarılması amaçlanmaktadır (Parlett ve Hamilton, 1977). Ayrıca, yeniliğin en önemli özelliklerinin ve kritik süreçlerinin ayırt edilip tartışılması amaçlanmaktadır.

Aydınlatıcı değerlendirme bütüncül ve özeldir. Gözlemlenen etkileşimler ölçme amacıyla ayrı kategorilere bölünmemekte, aksine içinde buldukları bağlam göz önüne alınarak değerlendirilmektedirler (Ornstein ve Hunkins, 2009). Modelin temel özellikleri aşağıdaki gibi özetlenebilir (Parlett ve Hamilton, 1972'den Akt. Harrington, 2008):

- Süreç odaklıdır: Odak ölçme ve tahmin yerine programı derinlemesine anlamaktır.
- Bütüncüldür: Değerlendiriciler, değerlendirilen programı farklı bağlamlarda inceleyerek programı bir bütün olarak betimlerler.
- Tümevarımsaldır: Değerlendiriciler, önceden belirlenmiş beklentilerini programa yansıtmazlar, bunların programın uygulanması sonrasında ortaya çıkmasını beklerler.
- Doğaldır: Amaç program sonunda ortaya çıkan ürünleri ölçmek değil, programda ne olduğunu belirleme ve betimlemedir.
- Bağlama duyarlıdır: Değerler ve inançlar gibi programın farklı değişkenlerinin farkedilerek, onların programın uygulanışını nasıl etkilediği belirlenir.
- Cevap vericidir: Değerlendirici, tüm paydaşlarla yakından çalışarak, çeşitli kaynak ve yöntemlerle verileri toplar ve tüm ilgilileri bilgilendirecek işlevsel bir değerlendirme raporu hazırlar.

Aydınlatıcı Değerlendirme Modelinin özelliklerine bağlı olarak bu modeli kullanacak olan araştırmacıların da nitel ve nicel araştırma desenleri hakkında bilgi sahibi olmaları oldukça önemlidir. Bu bağlamda, araştırmacıların yansız olarak, hedef kitlenin düşüncelerini, inançlarını, programa ilişkin değişim önerilerini belirleyebilmeleri, farklı yorumlar, ilkeler gibi her görüşü dikkat almaları gerekmektedir (Parlett, 1981'den Akt. Harrington, 2008).

Değerlendirici değerlendirilen programın o anki durumunu kabul etmeli, değiştirmeye ya da daha iyi göstermeye çalışmamalıdır. Ayrıca, aydınlatıcı değerlendirici karar vericilere değerli ve faydalı bilgi sağlar, karar verici değildir. Aydınlatıcı değerlendirme, eğitim programı var olup, uygulandıkça değerlendiricinin programı kavramasına ve programın işlevlerine ilişkin veri toplamasına imkân vermektedir. Değerlendirici uygulamadaki programın etkilerini ve uygulanmasında açık olan öğretmenlerin tutumu, öğrenciler, toplum, programın uygulanmasını kolaylaştıran ya da engelleyen kişisel ya da maddi faktörler gibi çeşitli varsayımları belirlemektedir (Ornstein ve Hunkins, 2009). Değerlendirici sosyal antropoloji araştırma paradigmasını benimsediğinde, rolü yeniden tanımlanmaktadır. Gerçekte değerlendirici bir sosyal antropolog veya bir tarihçi gibi çalışmaktadır. Bu kapsamda yordama, genellemeden daha ön plandadır. Değerlendirici, alanların her birinde, çeşitli insan görüşlerini değerlendirmek ve bunlardan sonuç çıkarmak zorunda kalmaktadır.

Aydınlatıcı değerlendirme çalışmalarında diğer program değerlendirme çalışmalarında olduğu gibi, katılımcıların güvenlerinin kazanılması, çalışmanın amaçları hakkında açık olunması ve değerlendirme süreçleri konusunda şeffaf olunması gerekmektedir.

Aydınlatıcı Program Değerlendirme Modelinin Kavramsal Çerçevesi

Aydınlatıcı Değerlendirme Modelinde ‘öğretim sistemi’ (the instructional system) ve ‘öğrenme ortamı’ (the learning milieu) olmak üzere iki temel kavram bulunmaktadır (Buist, 1984; Parlett ve Hamilton, 1977). Öğretim sistemi, eğitsel amaçları, öğretimin içeriğine ilişkin resmi planları ve açıklamaları, programın tanıtımına yönelik dokümanları ve öğretim araç gereçlerini kapsamaktadır. Öğretim sistemi-

nin değerlendirilmesinde, değerlendirici, tüm resmi dokümanları inceleyerek, programın genel ve özel amaçları ile ulaşılması beklenen tüm öğrenme ürünlerini analiz etmektedir. Analiz sonrasında ise uygulayacağı testleri ve tutum ölçeklerini geliştirmektedir.

Değerlendiricinin birincil amacı, program sonunda amaçlara ulaşıp ulaşılmadığını ya da performans ölçütlerinin karşılanıp karşılanmadığını inceleyerek öğretim sistemini değerlendirmektir. Öğretim sisteminin paydaşları olan öğretmenler, yöneticiler ve öğrenciler, sistemi kendi okul bağlamları içinde yorumladıkça öğretim sistemi önem kazanmakta ve genişletilmekte ya da önemini kaybederek son bulmaktadır. Bu doğrultuda, amaçlar yeniden düzenlenmektedir.

Öğrenme ortamı ise öğrenci ve öğretmenlerin birlikte çalıştıkları sosyal-psikolojik ve fiziki çevre olarak tanımlanmaktadır (Parlett ve Hamilton, 1977). Reilly (2005), programın dinamik ilişkiler bütünü olduğunu ve kültürel, sosyal, kurumsal ve psikolojik birçok değişkenden etkilendiğini belirtmektedir. Bu değişkenler programın uygulanma sürecinde, inançlar, değerler, baskılar, kurallar, düşünceler ve çalışma stilleri üretmek için karmaşık şekillerde birbirleri ile etkileşimde bulunmaktadırlar. Model kapsamında öğrenme ortamının düzenlenmesi: (1) okullardaki yasal düzenlemelere, mesleki yeterliliklere, yönetimsel, fiziksel ve ekonomik sınırlılıklara; (2) öğretimin içeriği ile öğrenme-öğretme sürecine; (3) öğretmen özelliklerine ve (4) öğrenci özelliklerine bağlıdır.

Öğrenme ortamındaki değişiklikleri, öğrencilerin öğrenme deneyimleri ile bütünleştirmek aydınlatıcı değerlendirmenin temel görüşlerinden birini oluşturmaktadır. Bunlar programın içeriğinin ve öğrenme-öğretme süreçlerinin nasıl düzenlenmesi gerektiği yönünde temel varsayımları içeren düzenlemeleri kapsamaktadır. Bu ortama bağlı olarak öğrencilerin bilişsel, duyuşsal, motor ve sosyal becerilerinin gelişiminin okul bağlamında incelenebilmesi için hem uygulamadaki programa hem de örtük programa yönelik değerlendirmeler yapılmalıdır.

Aydınlatıcı Program Değerlendirme Modelinin Yöntemsel Çerçevesi

Aydınlatıcı Değerlendirme Modeli genel bir araştırma stratejisidir. Hem uygulanabilir hem de eklektik olmayı amaçlamaktadır (Buist, 1984; Parlett ve Ha-

milton, 1977). Araştırma yöntemi seçimi her durumdaki varolan en iyi tekniklere ilişkin kararlardan oluşmaktadır. Model kapsamında probleme farklı boyutlardan ışık tutmak için farklı tekniklerin kullanımını gerektiren veri çeşitlemesinden faydalanılmaktadır. Bu kapsamda nitel veri toplama araçlarından, doküman analizleri, gözlemler, tüm paydaşlar ile gerçekleştirilecek bireysel ve/veya odak grup görüşmeleri ile nicel veri toplama araçlarından anketler, ölçekler ve testler program özelliklerini aydınlatmak için birleştirilmelidir (Parlett ve Hamilton, 1977).

Aydınlatıcı Değerlendirme gözlem, sorgulama ve açıklama olarak üç aşamada gerçekleştirilmektedir (Ornstein ve Hunkins, 2009; Parlett ve Hamilton, 1977):

- 1) *Gözlem*: Bu aşamada araştırmacı araştırma konusunu tanımaktadır. Hem gözlem yapılmakta hem de öğretmen ve öğrencilerle ön görüşmeler gerçekleştirilmektedir. Araştırmacı gözlemler yoluyla programa ilişkin çeşitli bilgileri toplamakta ve karmaşık durumları anlamaya çalışmaktadır. Ayrıca, gözlem ve görüşmeler yoluyla ortak ve tekrarlayan anahtar konular belirlenmektedir.
- 2) *Sorgulama*: İkinci aşama daha destekli ve yoğun sorgulama için çeşitli olgu, olay ve düşüncelerin konu olarak seçilmesiyle başlamaktadır. Bu aşamada araştırmacının sorgulaması daha odaklı hale gelmektedir. Araştırmacı araştırma odağını daraltarak tek ve umulmadık sorulara odaklanmaktadır. Bu aşamada iletişimin daha rahat ve tutarlı olması ve genel olarak incelemelerin daha sistematik ve seçici olması sağlanmaktadır.
- 3) *Açıklama*: Bu aşamada programın düzenlenmesi, bu işlem sırasında neden-sonuç biçimleri ve daha geniş bir açıklayıcı bağlam içinde elde edilen bulguları açıklamak için genel prensiplerin araştırılması gerçekleştirilmektedir. Elde edilen bilgiler ışığında alternatif yorumlar da değerlendirilmektedir. Araştırmacı, değerlendirilen programı destekleyen ilke ve teorik çerçeveleri araştırarak açıklamaktadır.

Aydınlatıcı Değerlendirmenin ilk aşamasında araştırmacı, çalıştığı ortam ya da ortamda varolan gerçekleri gözlem ve görüşmeler yoluyla tanımaya çalışmakta-

dır. Bu açıdan araştırmacı sosyal antropologlara ya da doğal tarihçilere benzemektedir. Bağlamda varolan değişkenleri değiştirmek, kontrol etmek ya da ortadan kaldırmak için hiçbir girişimde bulunmamakta, aksine karşılaştığı karmaşık durumları olduğu gibi betimlemeye çalışmaktadır. Aydınlatıcı değerlendiricinin temel görevi, karmaşık durumu çözmektir, durumun temel/önemli özelliklerini ayırmak, neden-sonuç aşamalarını tasvir etmek, inançlar ve uygulamalar arasındaki ilişkileri ortaya çıkarmaktır. Aydınlatıcı değerlendirme, yeniliği öğrenme ortamının içsel bir parçası olarak incelemeye odaklandığı için, modelde hem sınıf seviyesinde gözlem hem de katılımcı öğreticiler ve öğrencilerle görüşmeler önemli yer tutmaktadır.

Aydınlatıcı Değerlendirmede varolan üç aşama birbiriyle içselleşmiştir. Bir aşamadan öbürüne geçiş problem alanları netleşip yeniden tanımlandıkça gerçekleşmektedir. Çalışmanın süreci önceden düzenlenememektedir. Araştırmacılar sorgulamanın genişliğini genel verilerden başlayarak ortaya çıkan konulara daha yoğun odaklanmak için sistematik olarak azaltılmaktadırlar. Böylelikle 'aşamalı odaklanma' tek ve tahmin edilmez olgulara ağırlık verilmesini sağlamakta ve gereksiz ve incelenmeyecek verilerin toplanmasını engellemektedir.

Bunun yanı sıra, Aydınlatıcı Değerlendirme modeli, küçük çaplı yeniliklerin yanında, yaygın olarak uygulanan yeniliklerin değerlendirilmesinde de kullanılabilir. Yenilikçi bir programın birçok farklı okul tarafından uygulandığı durumlarda değerlendirmenin başında, az sayıda okul derinlemesine incelemeler yapılması için seçilebilir. Çalışma ilerledikçe, farklı öğrenme bağlamlarında ortaya çıkan konulara odaklandıkça, seçilen okulların sayısı artırılabilir. Artık daha seçici olan yeni araştırmalar daha hızlı ve her öğrenme ortamının tam olarak belgelenmesinden çok durumlar arasında benzerlik ve farklılıklara daha çok odaklanmayla sürdürülebilir. Son olarak, kısa ziyaretler ya da anketler ile kalan kurumlardan da verileri toplanabilir.

Veri toplama araçları arasında gözlemler Aydınlatıcı Değerlendirmenin ilk aşaması olan gözlem aşamasında araştırmacının araştırma konusunu tanıması amacıyla kullanılırlar. Araştırmacı gözlem yoluyla programın uygulama sürecinin devamlı kaydını tutmakta ve aynı zamanda, durumun kritik özelliklerini ortaya çıkarmak için verilere yorumlar ekleyerek organize

etmektedir. Programın günlük etkinliklerini gözlemleyip belgelemenin yanında, araştırmacı çeşitli diğer etkinliklerde (zümre toplantıları, sınav toplantıları vs.) yer alabilmektedir.

Yerinde gözlemlerin çoğu katılımcılar arasındaki tartışmaları kaydetmeyi içermektedir. Bunlar; daha resmi görüşmelerde açık olmayan ek bilgileri sağlamaktadır. Görüşmeler aydınlatıcı değerlendirmenin hem gözlem hem soruşturma aşamalarında kullanılabilirler. Gözlem aşamasında gerçekleştirilen ön görüşmeler yoluyla araştırmacı araştırma konusuna ilişkin kritik durumları ortaya çıkarmaktadır. Soruşturma aşamasında ise araştırmacı görüşmeler yoluyla seçmiş olduğu odak araştırma konusuna ilişkin derinlemesine bilgi toplamaktadır.

Görüşme yoluyla ise öğretici ve öğrencilerden şu konularda bilgi edinilebilir (Parlett ve Hamilton, 1977):

- 1) Yenilik hakkında ne düşünülmektedirler,
- 2) Yenilik geçmiş deneyimlerinden nasıl farklılaşmaktadır,
- 3) Yeniliğin kullanımı ve değeri üzerine ne düşünülmektedirler.

Görüşmelerin gerçekleştirilmesinde büyük bir araştırma ekibi olmadığı veya profesyonel bir destek alınmadığı sürece her katılımcıyla görüşmek mümkün olmamaktadır. Bu nedenle, görüşülen kişiler rastlantısal veya amaçlı örnekleme ile seçilebilir. Örnekleme alınan katılımcılar, o konuda bilgi sahibi olanlar, özel bakış açısı olan belirli kişiler ya da pozisyonlarından dolayı görüşleri önemli olan kişiler olabilirler. Bunun yanı sıra, görüşülen kişiler daha uzak ama eşit derecede ilgili kişileri de içerebilmektedir; üniversite seviyesinde dekanlar, yöneticiler, öğrenci danışmanları ve üniversite dışından program geliştiriciler ve yeniliğin kaynaklandığı kurum görevlileri bu paydaşlar arasında yer alabilirler.

Gözlem ve görüşmelerin yanı sıra, Aydınlatıcı Değerlendirme Modelinde anket, ölçek ve testler de göz ardı edilmemektedir. Aydınlatıcı Değerlendirmenin sorgulama aşamasında odak araştırma konusuna ilişkin derinlemesine veri toplamak için anket, ölçek ve testlerden faydalanılmaktadır. Büyük boyutlu Aydınlatıcı Değerlendirme çalışmalarında betimsel tarama anketleri önceden elde edilen bulguları desteklemek amacıyla kullanılabilir. Açık ve kapalı uçlu ya-

nıt gerektiren anketlerden de hem nicel veri hem de nitel veri toplamada faydalanılmaktadır. Anketlerin yanı sıra, katılımcılardan program üzerine yazılı yorumda bulunmaları ya da belirli bir süre için etkinliklerini kaydeden günlük tutmaları da istenebilir.

Aydınlatıcı Değerlendirmenin gözlem ve sorgulama aşamalarında araştırma odağına ilişkin ön bilgi edinmek ve ardından derinlemesine veri toplamak için doküman analizinden de faydalanılmaktadır. Analizler kapsamında öğretim programları, toplantı kayıtları, öğrenci sınavları, öğrenci ödevleri gibi tüm dokümanlardan faydalanılabilir.

Aydınlatıcı Program Değerlendirme Modelinin Güçlü Yönleri ve Sınırlılıkları

Aydınlatıcı Değerlendirme Modelinin her modelde olduğu gibi güçlü yönleri ve sınırlılıkları bulunmaktadır. Sınırlılıklardan biri modelin öznel doğasıdır (Gredler, 1996; Parlett ve Hamilton, 1977). Nitel verilerin analizinde, araştırmacı inanç ve görüşleri yorumları etkileyebilmekte, araştırmacının yanlılık olasılığını arttırmaktadır. Bununla birlikte Parlett ve Hamilton (1977)'a göre nicel verilerin analizinde de, araştırmacı yargısı, örneklem seçiminde, testlerin oluşturulması ya da seçiminde, yöntem karar vermede, istatistiksel işlemlerin seçiminde, farklı sonuçlara verilen görelî önem ve özellikle raporlarda bulguların seçimi ve sunumunda olduğu gibi her aşamada etkide bulunabilmektedir.

Aydınlatıcı Değerlendirme Modelinin diğeri bir sınırlılığı ise zaman ve ekonomik kaynaklar ile ilişkilidir. Model kapsamında veri çeşitlenmesine gidildiği için bu verilerin toplanması ve analizleri geniş bir zaman dilimine yayılmakta ve finansal bir destek gerektirmektedir. Bununla birlikte değerlendirici hem alan uzmanı hem de araştırma yöntemlerinin kullanımında deneyimli olmalıdır. Ayrıca, değerlendiricinin veri toplama sürecinde gerekli olan sosyal becerileri sahip olması da en az akademik becerilere sahip olması kadar önemlidir (Gredler, 1996; Parlett ve Hamilton, 1977).

Aydınlatıcı Değerlendirmenin bu sınırlılıklarına rağmen, güçlü yönleri de bulunmaktadır. Özellikle bağlamın derinlemesine incelendiği ve çeşitli veri toplama araçlarının kullanıldığı değerlendirme çalışmalarında etkili kullanılabilir. Modelin güçlü yönleri aşağıdaki gibi sıralanabilir:

- 1) Aşamalı odaklanma, ilerideki araştırma temalarının belirlenmesine yardımcı olur ve veri toplanması ve incelenmesi için çerçeve görevi görür (Gredler, 1996).
- 2) Hem nitel hem de nicel veri toplanarak derinlemesine bilgi elde edilmesi sağlanır.
- 3) Programın kritik özellikleri ortaya çıkarılabilir.
- 4) Öğrenme ortamı derinlemesine incelenebilir.
- 5) Program katılımcılarının programa ilişkin görüşleri kapsamlı olarak ortaya çıkarılabilir.
- 6) Programın gerçekleştiği süreç detaylı incelenebilir.
- 7) Gerçek yaşam durumları betimlenebilir.

Sonuç ve Öneriler

Bu çalışma kapsamında Aydınlatıcı Değerlendirme Modelinin tanıtılması ve program değerlendirme çalışmalarında kullanılmak üzere Türkçe kaynak olarak alanyazına kazandırılması hedeflenmiştir. Bu bağlamda, çalışmada Aydınlatıcı Değerlendirme Modelinin geliştirilme nedeni, dayandığı paradigması, kavramsal ve yöntemsel çerçevesi ile güçlü yönleri ve sınırlılıkları incelenmiştir.

Aydınlatıcı Değerlendirme Modeli özellikle yenilikçi programların değerlendirilmesinde, bağlamın derinlemesine incelendiği, hem nitel hem de nicel veri toplama araçlarının kullanıldığı değerlendirme çalışmalarında etkili olarak kullanılabilir. Bu kapsamda model, programın derinlemesine değerlendirilebilmesine imkân sağlamaktadır.

Aydınlatıcı Değerlendirme Modeline yönelik alanyazın incelendiğinde, yenilikçi programların değerlendirildiği çalışmalarda mentörlük programı, doktora programı, mesleki gelişim kursu, lisans programları ve ilköğretim programları gibi farklı değerlendirme çalışmalarında kullanıldığı görülmektedir. Tekin (2015), Türkiye'de bir devlet üniversitesindeki yabancı diller yükseköğretim yabancı dil hazırlık programını Aydınlatıcı Program Değerlendirme Modeli kullanarak değerlendirmiştir. Bu bağlamda, hazırlık programında eğitim gören öğrencilere uygulanan anket ve öğretim elemanlarıyla yapılan görüşmeler yoluyla veriler toplanmıştır. Özdoğan & Adıgüzel (2015), Türkiye'de

4+4+4 eğitim sistemine geçilmesi sonucunda ilk kez 2013-2014 eğitim-öğretim yılından itibaren ilkökuller ikinci sınıflarda uygulanmaya başlanan İngilizce derisi ve ilkökuller 2. sınıf İngilizce öğretim programını Aydınlatıcı Program Değerlendirme Modeli kullanarak değerlendirmişlerdir. Bu kapsamda, araştırmacılar tarafından geliştirilen Aydınlatıcı Program Değerlendirme Ölçeği Türkiye’de her bölgeden örnekleme alınan 768 öğretmene uygulanarak veriler toplanmıştır. Görüldüğü gibi, Aydınlatıcı Değerlendirme Modeli büyük çaplı programların değerlendirilmesinde de kullanılabilir. Chang (2010) ise araştırmasında Central City yeni İngilizce köy programının etkililiğini Aydınlatıcı Değerlendirme Modeliyle değerlendirmiş ve anket, görüşme, gözlem ve doküman incelemesi yoluyla verileri toplamıştır. Brooker (2009), yetişkin-geçen ilişkilerini geliştirmeyi amaçlayan genç mentörlüğü programının uygun yöntem olup olmadığını belirlemede Aydınlatıcı Değerlendirme Modelini kullanmıştır. Ellis (2007), İngiltere’de sağlık ve sosyal bakım alanındaki meslekler için giderek daha geçerli hale gelen mesleki doktora programını akademisyenlerin görüşlerine göre Aydınlatıcı Değerlendirme Modelini temel alarak değerlendirmiştir. Reilly (2005), hemşirelik bölümü lisans öğrencilerinin kendilerini mesleğe hazır hissedip hissetmediklerine yönelik algılarını Aydınlatıcı Değerlendirme Modeli kapsamında değerlendirmiştir. Araştırma verileri anket, açık-uçlu sorular, doküman incelemesi ve yarı yapılandırılmış görüşmeler yoluyla toplanmıştır.

Bunun yanı sıra, Aydınlatıcı Değerlendirme Modelinin katılımcı odaklı değerlendirme yaklaşımı kapsamındaki Stake’in İhtiyaca Cevap Verici Değerlendirme Modeli ile benzer ve farklı yönleri vardır. Gredler (1996)’e göre, her iki model de katılımcıların farklı ihtiyaçlarına, ilgilerine ve sorularına duyarlıdır. Aydınlatıcı Değerlendirme Modelinin Stake’in modelinden farkı, paydaşların çalışma konularına yönelik görüş ve öneri sunma yetkisine sahip olmamalarıdır. Stake’in İhtiyaca Cevap Verici Değerlendirme Modelinde ise, değerlendiricilerin kendilerine de eleştirel paydaşlar olarak bakılmakta ve değerlendirme raporlarında değerlendiricilerin görüşlerine de diğer paydaşlar kadar yer verilmektedir. Aydınlatıcı Değerlendirme Modelinin değerlendiriciye tanıdığı hem iç hem de dış değerlendirici rolleri, değerlendirilen programların güçlü ve zayıf yönlerinin aydınlatılmasında etkili olacağı düşünülmektedir.

Bu çalışmada ele alınan konular ışığında gelecekteki çalışmalara yönelik şu iki temel öneri getirilebilir:

Aydınlatıcı Değerlendirme Modeline göre, yapılan bir program değerlendirme çalışmasının gözlem, soruşturma ve açıklama olarak üç aşamada gerçekleşmesi beklenmektedir. Yapılacak çalışmalarda bu aşamalar takip edilmeli ve çalışmalar ‘aşamalı odaklanma’ ilkesiyle yürütülmelidir.

Aydınlatıcı Değerlendirme Modeli nicel ve nitel veriler ile aşamalı olarak bir değerlendirme çerçevesi sunduğu için program değerlendirme çalışmalarında diğer değerlendirme modellerine göre daha derinlemesine veri toplanması imkânını sunmaktadır. Bu nedenle Türkiye’de 4+4+4 eğitim sistemine geçilmesiyle yenilenen öğretim programları gibi, geliştirilen veya tasarlanan yeni eğitim programlarının değerlendirilmesinde aydınlatıcı değerlendirme modelinin kullanılmasının program geliştirme çalışmalarına daha kapsamlı bir çerçeve sunacağı düşünülmektedir.

Kaynakça

- Brooker, M. R. (2009). *Youth Mentoring and Adult-Youth Relationships: The Importance of Context*. (Unpublished Master’s Thesis) Murdoch University, Murdoch.
- Buist, M. (1984). Illuminative Evaluation. J. Lishman (Ed.), *Evaluation Research Highlights* içinde (s.85-96). London: Department of Social Work University of Aberdeen.
- Chang, I. Y. (2010). *An Evaluation Of Curricular Implementation in Central City English Village: A Case of An Elementary School in Southern Taiwan*. (Unpublished Doctoral Thesis). Alliant International University, San Diego.
- Demirel, Ö. (2006). *Eğitimde Program Geliştirme. Kuramdan Uygulamaya*. Ankara: PegemA Yayıncılık.
- Ellis, L. (2007). Academics’ Perceptions of the Professional and Clinical Doctorate: Findings of A Nationale Survey. *Journal of Clinical Nursing*, 16, 2272-2279.

- Fitzpatrick, J. L., Sanders, J. R. & Worthen, B. R. (2004). *Program Evaluation. Alternative Approaches and Practical Guidelines* (3rd Edition). Boston: Allyn and Bacon.
- Glaser, R. (1977). Evaluation of Instruction and Changing Educational Models. D. Hamilton, D. Jenkins, C. King, B. MacDonald & M. Parlett (Eds.), *Beyond the Numbers Game* içinde (s. 37-51). London: Macmillan Education.
- Gredler, M. E. (1996). *Program Evaluation*. ABD: Pearson Education Company.
- Harrington, A. D. (2008). *Evaluating Community Participation in Health Care Decision-Making: The Case of the Airdrie/North Rocky View Health Needs Project*. (Unpublished Master's Thesis). Kanada: Wilfrid Laurier University
- Oliva, P. F. (1988). *Developing the Curriculum* (2nd Ed.). Glenview, IL: Scott, Foresman/Little, Brown College Division.
- Ornstein. A. & Hunkins, F. (2009). *Curriculum. Foundation, Principles, and Issues* (5th Ed.). United States: Pearson International Edition.
- Özüdoğru, F. & Adıgüzel, O. C. (2015). İlkokul 2. Sınıf İngilizce Öğretim Programının Değerlendirilmesi. *TURKISH STUDIES- International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, (Prof. Dr. Şefik Yaşar Armağanı), Volume 10/11 Summer 2015, p.1251-1276. ANKARA/TURKEY, www.turkishstudies.net, DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.8692>.
- Parlett, M. & Dearden, G. (1977). *Introduction to Illuminative Evaluation: Studies in Higher Education*. California: Pacific Soundings Press.
- Parlett, M. & Hamilton, D. (1977). Evaluation as Illumination: A New Approach to the Study of Innovative Programs. Parlett, M. & Dearden, G. (Eds.), *Introduction to Illuminative Evaluation: Studies in Higher Education* içinde (ss. 9-29). California: Pacific Soundings Press.
- Reilly, R. C. (2005). *Nurses' Perceptions of Their Preparation for Beginning Professional Practice: An Evaluative Study*. (Unpublished Doctoral Thesis). Southern Queensland University, Queensland.
- Sandberg, T. S. (2003). *Running Blind: An Illuminative Evaluation of a Head Start-Child Care Partnership*. (Unpublished Master's Thesis). Wyoming University, Laramie.
- Tekin, M. (2015). Evaluation of a preparatory school program at a public university in Turkey. *The Journal of International Social Research*, 8(36), 718-733.
- Tyler, R.W. (1949). *Basic Principles and Instruction*. London: The University of Chicago Press.
- Varış, F. (1988). *Eğitimde Program Geliştirme*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.